

Három színházi előadás az Arany bicentenárium eseménysorozatából

Kiállítás, konferencia, film, szavalóverseny, folyóirat-különszám, könyv, CD, színházi előadás, vetélkedő, irodalmi est és még ki tudja hányfajta megjelenés hányfajta helyszínen a nagyszalontai Csonka-toronytól a Petőfi Irodalmi Múzeumig. Prózában, versben, dalban, táncban, a képzőművészetet, a zenét segítségül hívva idézik fel az alkotók vagy/és az Arany János művészetét szeretik a költő termékeny életének valamelyik szakaszát. S ahogy haladunk az Arany-émlékévi eseményeiben, úgy teljesedik ki az az út, amelyet Arany János 1817. március 2-ától bejárt, s válik egyre megfejthetőbbé az a találat, ami az irodalom legnagyobbjai közé emelte őt. Talán erre is jók ezek a fókuszált ünnepek.

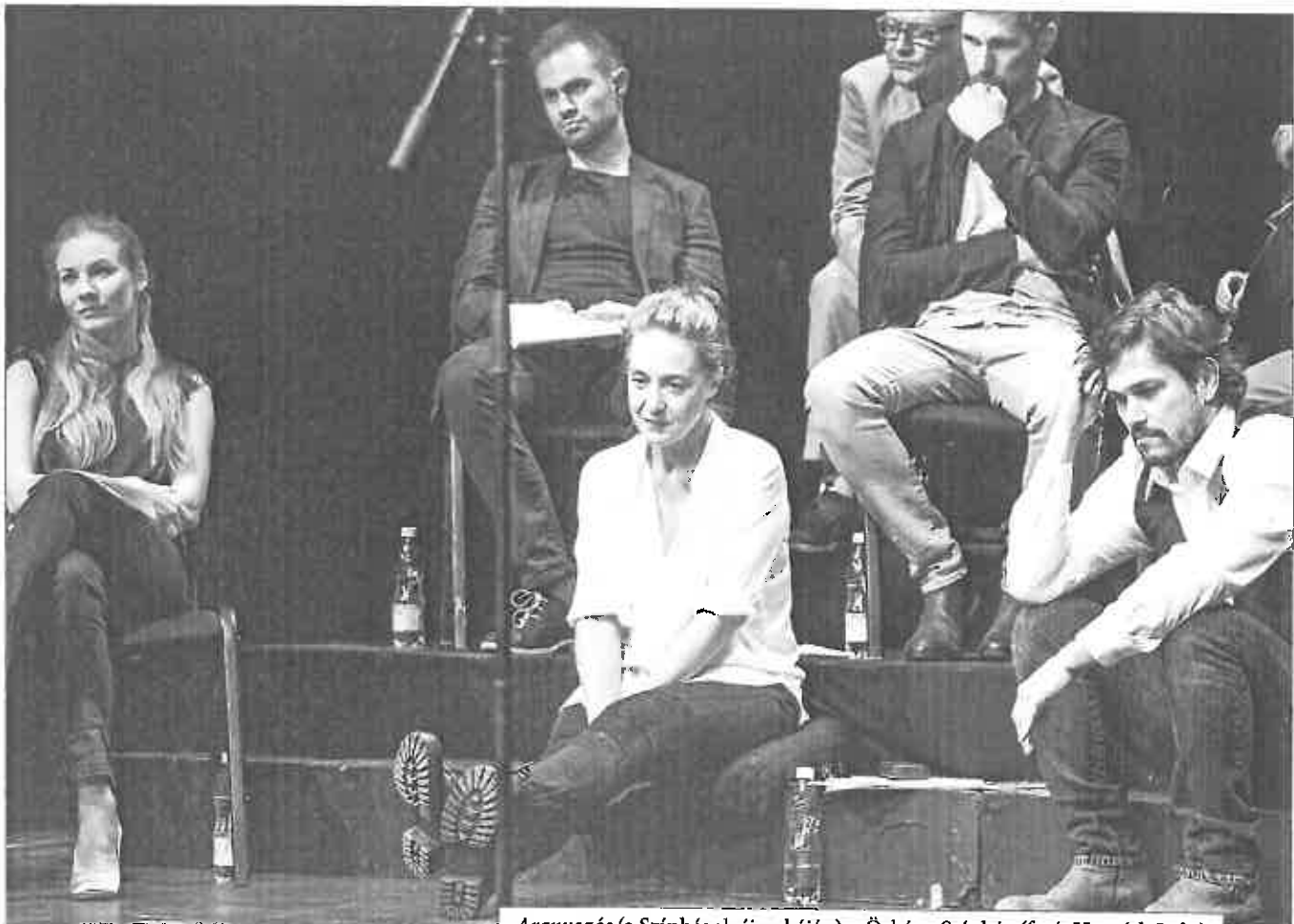
Három színház – az Örkény, a budapesti Katona és a Radnóti – nagyon eltérő módon ünnepli meg a költőt, a három előadásban mégis van egy közös: azt próbálják megfejtetni és nézőikkel megéreztetni, hogy Arany János költészete miért hat mind a mai napig. Bicentenáriumtól függetlenül.

Arany-órák az Örkény Színházban

Az Örkény Színház és az Országos Széchenyi Könyvtár koprodukciójában létrejött *Aranyozás* című előadás olyan, mint egy rendhagyó irodalomóra, hiszen minden külső nélkül, csakis a belbecsre fókuszál. A színház történetében nem előzmény nélküli, s vélhetően nem is az utolsó ilyen esemény. Így van ez rendjén egy a verseket szerető és megszerettetni tudó társulat esetében.

A színészek csak ülnek a dobogókkal magasított színpadon elhelyezett székeken, hallgatják egymást, majd előlépnek és ők mesélnek tovább. A zenei vezető, *Kákonyi Árpád* még ennyit sem tesz. A háttérben meghúzódik, és felvezetésként vagy valamelyik költemény kísérelőjeként eljátszik egy Aranyra komponált Kákonyi-variációt. A rendezői balon maga a rendező, *Mácsai Pál – Ferencz Győző* irodalomtörténésszel együtt az est szerkesztője is –, aki felvezet, kommentál, kulisszatitkokat ad át, s néha versel is egy kicsit. Mint egy felkészült tanár,

aki mindent megtesz azért, hogy hallgatói tudásszomját kielégítse, s a kevésbé érdeklődőkben is felélessze a tudás iránti vágyat. Mert tudni jó! Azt például, hogy Arany 1877-ben írott *Kozmopolita költészet* című versétől és *Reviczky Gyula* replikájától eredeztetik az irodalomban a máig létező népi-urbánus megosztottságot. Vagy azt, hogy már Arany korában is keménykedtek nevüket elfedő intrikusok. A kései verseit ostromozó egyikük sommás véleménye jól megérdemelt helyére került, míg egy másikat megőrzött a költő, s nem csak azért, mert aláírja nem más, mint Petőfi Sándor volt. Vagy arról a hibádzó bűvös négyszázas előfizetői példányszámról, ami nemcsak Arany irodalmi folyóiratának szomorú végét okozta, hanem számos maiét is. Finom jelzések ezek a több évszázados „kitettségi demoralizáló mákonyárról”. Az est maga az a *24 karát* címmel, az OSZK gondozásában megjelent kötet, melyben kortárs költők, írók, irodalomtörténészek vallanak az Arany-hatásról. Mitől élő a költészete és hogyan befolyásolja a ma

Aranyozás (a Színházak éjszakáján) – Örkény Színház (fotó: Horváth Judit)

irodalmának alkotásait? Ki Arany páros rímű tizenkettes verselését használva, ki a gondolatait továbbvive, ki a múltból merítve, ki a jelenről számot adva, ki fennköltén, ki humorral telten tiszteleg. Nem készül piederstál, hiszen nem szobrot faragnak a versekből. A bennük lévő idéznek meg.

Balla Zsófia így vall az *Arany dalban*: „Nem vagyok én már itt, sem ott még, / drága barátom! / Ez csupán epilóg: túléltem / rég a halálom”, egy másik versében pedig azt próbálja megfejteni, hogy minek örülne, mit szólna a költő a ma dolgaihoz. *Kányádi Sándor* a nagyszalontai múzeumban Arany nagy kalapjára vágyik, és arról ábrándozik, hogy majd csak belenő. *Parti Nagy Lajos* és *Várady Szabolcs* versét a *Családi kör* ihlette, míg *Kovács András Ferencet* a *Walesi bárdok*, *Nádasdy Ádámot* a *Toldi*, *Ferencz Győzöt* pedig az *Epilógus* indította egy parafrázis megírására. *Molnár Krisztina Rita* játékos versében így emeli magasba a költőt: „Aranytoll, / ezüsttoll. / Kihalt költőholló. / Hódolat, / tisztelet. / Vagy ahhoz hasonló.” *Gergely Ágnes* A 137. zsoltárban az elfeledhetetlen Arany Jánosról és Jeruzsálemről regél. *Kiss Judit Ágnes* *Kivándorlók dala* e világ keserveiről szól Arany-rigmusban és -lúktetésben. *Lator László* *Írásminta* című versében a költő g-i, h-i, l-jei készítetik „fibrilláris remegés”-re. S mivel Arany szerette, ha mondják, sőt

éneklik a műveit, *Varró Dániel* eleget tesz e kívánságnak, amikor Arany-dallamra a *Bociboci tarkából* ír komolykodó üdvözlő verset. És akkor még szó sem esett *Tóth Krisztina* művéről, melybe beleágyazta a *Letésem a lantot* „Most... árva énekem, mi vagy te” sorát, vagy arról, hogy *Kukorelly Endre* szerint „Arany a nyelvhasználatot illetően hibátlan, kvázi gyárilag nem tud hibázni”. *Térey János* pedig „avokádómag-tömörségű krimiszerzőnek” látja a minden idők legválasztékosabb nyelvén írott balladái okán. S hozzájuk társulnak a már nem élők szavai. *Weöres Sándor* *Negyedik szimfónia* című költeményének részletét akár Arany is írhatta volna, pedig csupán a nagy költő hódolata ez nagy elődje előtt. *Gálffi László* az estindító verset olyan átéléssel mondja el, hogy azonnali beleszóppenti a nézőt az Aranyt idéző hangulatba. A szerkesztést dicséri, hogy – mintegy keretet adva az elmélkedésnek – ő mondja az est egyik záró költeményét, *Petőfi Levél Arany Jánoshoz* című opusát is. A két költő évődő barátsága, Arany mélységes megbecsülése egyként megszólal a színész humorral teli előadásában. És némi ellentétként fel kell hangzania az öntörvényű *Ady Endre* *Kétféle velszi bárdokjának* is. *Babits Mihály* hunyt mesterünknek, *Szerb Antal* sugárzási pontnak, *Radnóti Miklós* vagy *Vas István* nagyszülőjének nevezi őt.

Orbán Ottó a vers lényegéről elmélkedik és a megfontolt Nagymesterhez intézi kérdéseit. *Petri György* így emeli a magasba *Elmegyünk* című versében: „Arany János. / Tőle tanultam a türelmet, / vagyis hogy: a magam módján / legyek azzá – ami voltam.” Faludy György beszélgetésbe elegyedik Arannyal: „»Szóval végünk van?« – kérdi. »Nem«, mondom, »nincsen végünk. / Vagyunk és leszünk.« Félénk mosollyal összenézünk.” S összenéznek, a múltból a jelennek felelgetve hoznak létre egy újabb fontos találkozást az Örkény társulatának tagjai. A nagy versmondók, *Für Anikó*, *Bíró Kriszta*, *Csuja Imre*, *Mácsai Pál*, *Epres Attila*, *Znamenák István* mellett villannak a fiatalok. A már az *Anyám tyúkjában* pontos stílusérzékéről árulkodó *Novkov Máté*, a mélyre ásó *Takács Nóra* *Diána* vagy *Polgár Csaba*, a csengő hangjával játszó *Zsigmond Emőke*, a nyelvi humorban megmártózó *Tenki Réka*, *Máthé Zsolt* vagy *Jéger Zsombor*, az árnyalt finomságú *Kókai Tünde*, a hétköznapi igaz *Nagy Zsolt*, a bugyutaságot kifigurázó *Vajda Milán*, a gegeket végtelenségig kielező *Ficza István*, a kristálytisza *Dóra Béla*.

Várady Szabolcs *Az elaggott fülemile* című versével Mácsai összegzi az előtte szólókat: „Ő így látta, így ítélte: / elaggott fülemile. / Nyara kétszáz eliramlott. / Mire jutnánk nélküle?”

A halhatatlan halott – Arany-félmaraton – Szacsvey László és Kovács Lehel (forrás: Katona József Színház)

Arany-tömbök

a Katona József Színházban

A Katona József Színház négyyszeresen is rendhagyóra tervezte a bicentenáriumi megemlékezést. *A halhatatlan halott*, *Arany-félmaraton* című, három egységből álló előadására délután kettőtől este tízig foglalt be programot az érdeklődőknek. Október 22-ét, vagyis Arany János halálának évfordulóját jelölte ki a születésnap tisztelegésre. Ez alkalomra kitartra kapuit, és más színházak sikeres előadásaiból is befogadott, az előadásba illesztett kisebb részleteket. A minden bizonnyal nagy előkészületet igénylő és az egész társulatot megmozgató produkciót nem tette repertoárja részévé, hanem egyszeri és megismételhetetlen alkalomnak szánta.

Ez az időtartam mélyebb megmártóztat, többirányú közelítést tett lehetővé az alkotók számára. Az előadás forgatókönyvét író, az elhangzó szövegeket válogató *Bán Zoltán András* törekedett is arra, hogy ne csak Arany költészetére fókuszáljon, hanem megmutassa a dőlirót, a szerkesztőt, a magánembert, és kitekintsen a költő kép-zőművészeti ábrázolására. Sőt, egy nagyobb kört rajzolva feltűnjenek a költő családtagjai, barátai és a kortársai is. Korrajznak ugyan nem mondható mélységben, de a történelem szintén bekúszott a válogatásba.

Az Arany-sorok mellé bőségesen kerültek idegen anyagok a költő kortársaitól a mi kortársainkig. S amilyen széles lett a merítés a tartalmakban, úgy a műfajok is sokszínűek lettek: az epikától a drámáig, a daltól a tényfeltáró előadáson át a Liszt-elégiáig. Ez a tartalmi és formai eklektika teremtette meg az előadás erejét, de a hibáinak is okozójává vált.

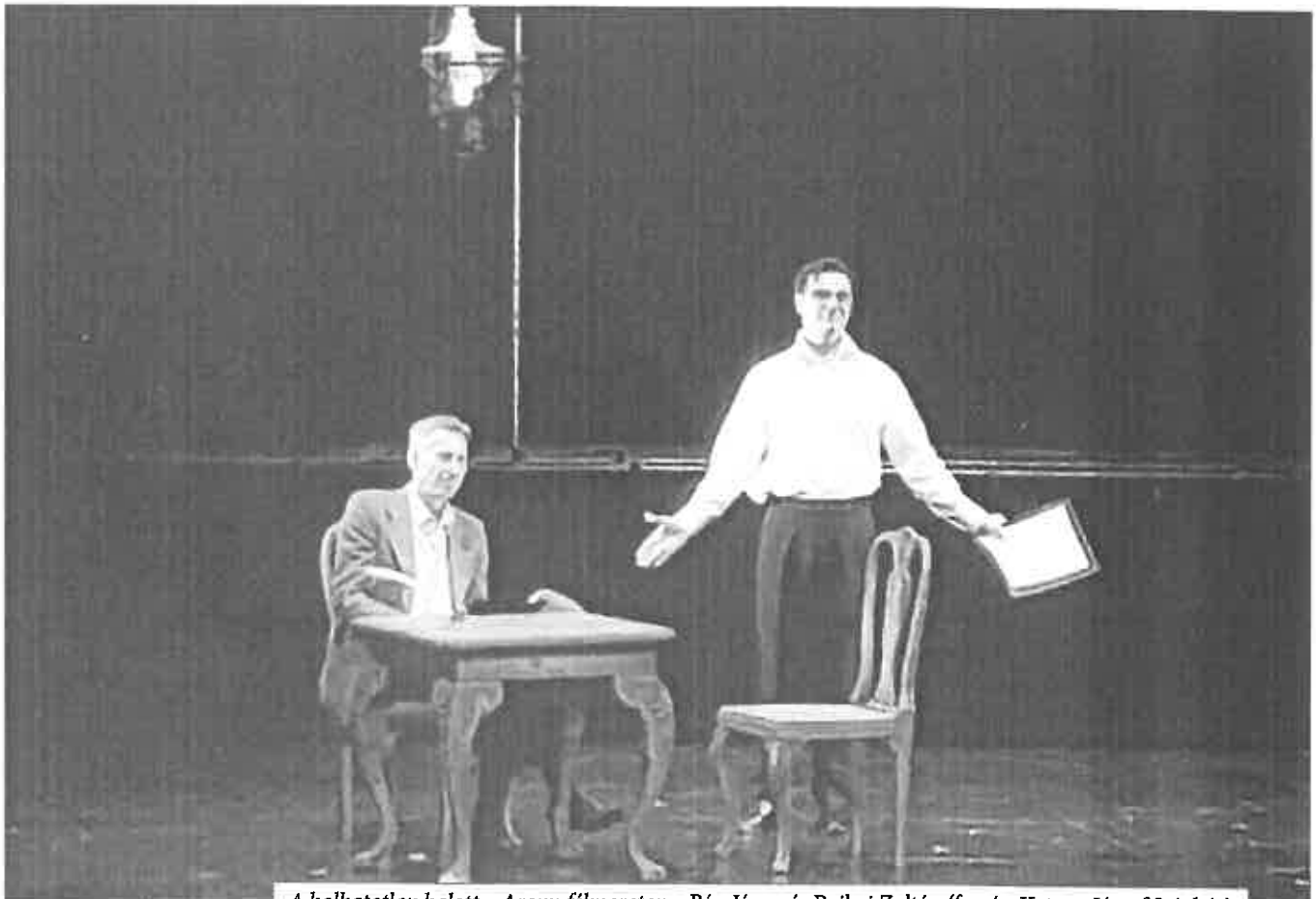
Pedig a felütés hatásos, felfedezés erejű volt és irányt szabott az előadásnak. *Szomorj Dezső* ifjúkori regénytörödéke a Múzeumkertben felállított Arany-szobor avatását írja le. S ennek színpadi leképezéseként előttünk egy ülő alakot takaró fehér lepel, mely a leleplezéskor életre kel. Igen, a köztünk lévő, máig ható Arany fog megszólalni, közel nyolc órán át – sugallta a kép. Ígéretes! Erre még rá is erősített *Vörösmarty Az élő szobor* című verse és *Kukorelly Endre* esszéje, ami az éppen restaurálásra elvitt, most csak talapzatként megtekinthető múzeumkerti Arany szoborról szól szarkasztikusan.

Az előadás a későbbiekben is élt azzal a megoldással, hogy kortárs költők maguk adják elő az alkalomra írt műveket. *Kukorelly* mellett *Parti Nagy Lajos nyugalomb* című verse a *Családi kör* parafrázisa (egyébként az Örkény Színházban is elhangzik). *Várady Szabolcs* az Arany-pályatárs Lisznai Kálmán császár-köszöntő, báránnyelű versét perszifálta *A walesi bárdok* stílusában. Az előzményt

ismerjük irodalmi tanulmányainkból: Ferenc József magyarországi látogatásáról, Arany felkéréséről az üdvözlő vers megírására, a feladat elutasításáról betegsége való hivatkozással és *A walesi bárdok* megszületéséről. Az utózmány most elhangzott a Katonában, az eredeti Lisznai-vers dicshimnuszosan és a vitriolos paródia, a Várady-költemény. Kevésbé sikerültek *Szilágyi Ákos* Aranyra címzett ál-Petőfi versei.

Üde színfoltja volt a szeánsznak *Dargay Marcell* és kíségyüttese, mely nemcsak a kíséő szerepét töltötte be – igényes zenéjük bármeddig elhallgatható. Ezért is hatott az egyik legjobb blokknak, amelyben *Kiss Eszter*, *Pálmai Anna* és *Vízi Dávid* e. h. Aranyt zeneszerzőként tetemre hívva énekeltek és játszották a költeményeket, életet lehelve a zeneileg nem túl veretes művekbe. Hármójuk előadásán érződött, hogy színházban és nem egy felolvasóesten vagyunk.

A költő egy másik arcát bemutatva *Bálint András* egy rövid részletet adott elő Aranyestjéből. A lapszerkesztő dilemmáit és kínos eseteit olyan természetes őszinteséggel és a helyzetek abszurditását láttató humorral szóltaltatta meg, hogy nem csak azok számára jelentettek irodalmi csemegét, akik már szerkesztettek bármilyen szöveget. Lendülete, a nézői reagálásokra reflektáló ritmusa volt a színész játékának. És játszott

A halhatatlan halott – Arany-félmaraton – Bán János és Rajkai Zoltán (forrás: Katona József Színház)

Arany Toldijának részletével Csöre Gábor is. A színész – mint a Pesti Színház egész estés produkciójában – azt mutatta meg, hogy egy unalomig ismert epikus mű a színház korszerű eszközeivel, s legfőképp egy színész átélt játékaival hogyan alakulhat drámává. Ez a jól megcsináltság hiányzott a félmaraton többi részéből. Máté Gábor – és a munkában segédkező Székely Kriszta – rendezése félúton megállt a felolvasóest és a valódi színház között. Máté az általa jegyzett részeken hiába ült a színpad rendezői bal oldalán a laptopja előtt, inkább csak követte a forgatókönyvet, semmint hogy alkotó keze nyomát láthattuk volna a színpadon. Néha a nézői tűrőképesség határát súrolták az egyes tételek. Az érthető, hogy a forgatókönyv jegyzője nehezen enged el egy-egy számára értékes szöveget, de egy erőteljes rendezői beavatkozás, még inkább egy szigorú dramaturg húzása sokat tehetett volna hozzá az Arany-képhez.

A dramaturgi közrehatás elkélt volna az örömagában egy egész estét is megérő, két és fél évnyi Ady–Petőfi levelezést felölelő tételnél is. Zsámbéki Gábor rendezésében helyükön voltak a színészek és szépen

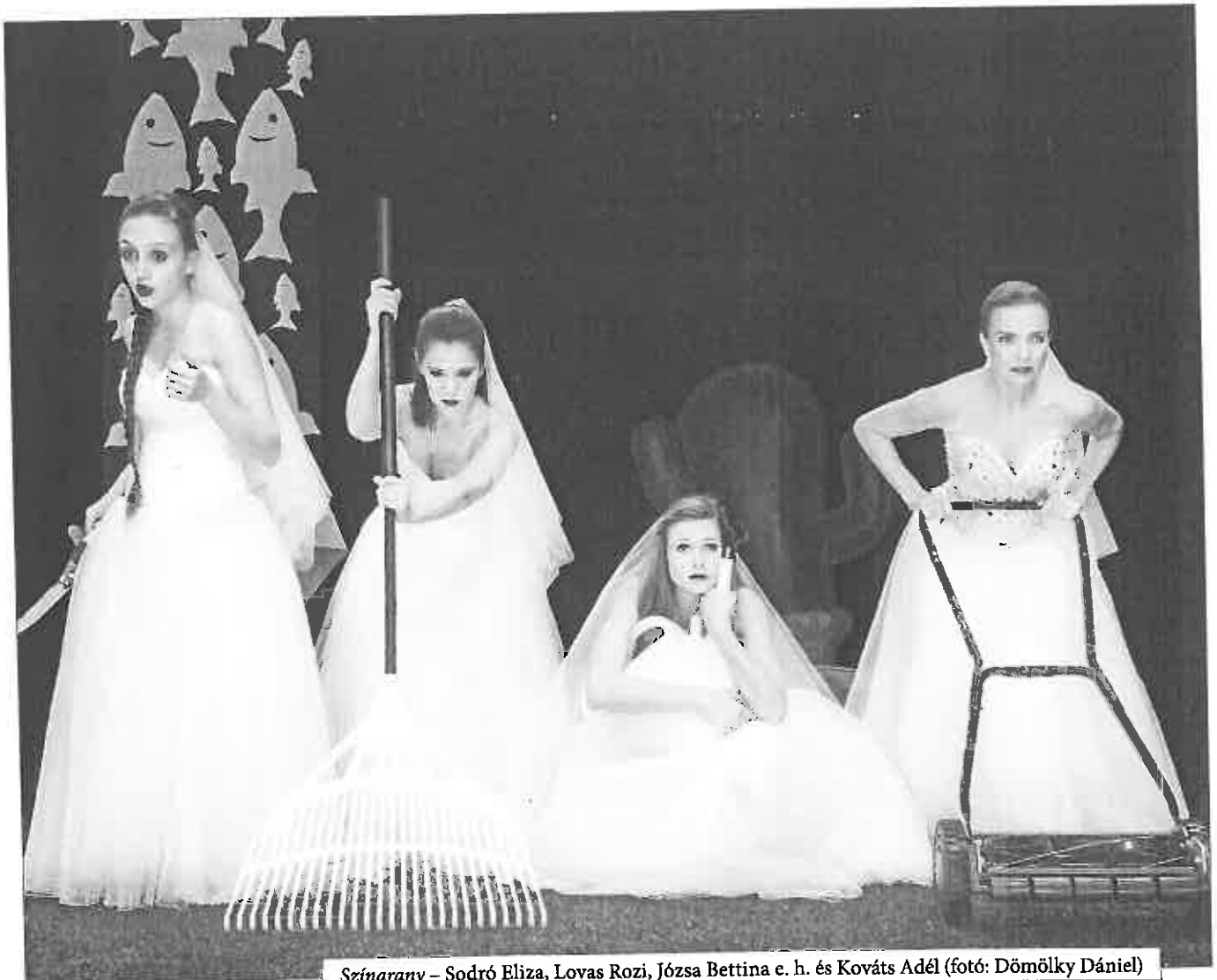
kapcsolódtak egymáshoz a levelek. Azzal, hogy Petőfi és Arany sorai közé beemeltek néhány „idegen” szöveget Szendrey Júliától, Egressy Gábortól vagy Tompa Mihálytól, más, kevésbé idealizált nézőpontokból is megmutatkozott a két költő barátsága. Megannyi fiatal, szellemes, erőteljes, de sokszor segítségre szoruló Petőfi váltotta egymást megannyi nyugodt, bölcsen érvelő, a magányosságát Petőfivel megosztani tudó Arany mellett. Az egyre idősebb színészpárok újabb és újabb hangot adtak a levelezésnek, az idő múlását is érzékeltetve. Dér Zsolttól, Kovács Tamástól, Vizi Dávidtól Kovács Lehel, Nagy Ervinen át Szacsnyai Lászlóig hozták a Katonától megszokott erős pillanatokat. S bizony bekerültek az előadásba érdektelen, rendezőileg kevésbé kidolgozott jelenetek is. Ilyen volt *Az asztaltáncoltatás*, melyben az Egressy Gábor lakásában összeülők Petőfi szellemét idézik meg. Vagy a *Pázmán lovag* című betét, melyet Gothár Péter rendezett némi hendikeppel, hiszen a hetedik órában a nézőt már csak valami rendkívülivel lehetett volna megfogni. Az már kizárólag a türelmesekre kimért

büntetésnek hatott, hogy a temetési jelenet a költő unokája, Szél Piroska halála okán csaknem teljes egészében megismétlődött, ha nem is nézői kétségbeesést, de rezignációt mindenképpen kiváltva.

Talán több felkészülési idő, több előadás összerendezettebb, színészilag is kihívást jelentő produkciót eredményezett volna. Így is tette mindenki a dolgát fejelemzetten, tiszteletre méltóan, de nem kivételesen.

Arany-életek a Radnóti Színházban

A Radnóti Színház *SzínArany* címmel kizárólag a költő balladáiból válogat tizenkettőt. Mégis társul az előbbi két előadáshoz, hiszen a ma közönségét célozza, a ma nézőjéhez kívánja közel hozni a több mint száznegyven éves szövegeket, mégpedig a színpadi hatás eszközeivel, ha úgy tetszik, egy ösztömvézetési performansszal. És amellet, hogy a bicentenáriumi eseménysorozatába is illeszkedik az előadás, a színháznak a női sorsokat középpontba állító törekvését is tükrözi. Hogy e balladák csak férfi előadóktól hangzhatnak hihetően, arra már rácafoáltak néhányan,

Színarany – Sodró Eliza, Lovas Rozi, Józsa Bettina e. h. és Kovács Adél (fotó: Dömölky Dániel)

ily módon az nem hat a reveláció erejével, hogy négy színész adja elő azokat. Néhány évvel ezelőtt Kováts Kriszta Arany-óra címmel készített önálló estet, melyben *Szírtes Edina Mókus és Szörényi Levente* zenéjére szólaltatott meg tíz balladát a képzőművészet, a zene, a tánc segítségével.

A Radnóti előadásának újszerűsége inkább a válogatás hogyanjában és a megvalósítás mikéntjében van.

Szilágyi Bálint rendező és Kelemen Kristóf dramaturg azokból a balladákból készítette el a szövegekötvet, melyekben vagy nők a főhősei a műnek vagy a férfiak tetteit meghatározó módon válnak az események részeivé. A történelmi balladák alkotják a fősodort, de bekerült a városi balladák közül a *Híd-avatás*, és nem maradt ki Arany egyik legszebb lélektani balladája, az *Ágnes asszony* sem. Ha a keletkezési idejüket nézzük, akkor vannak köztük a nagykőrösi évekhez kötődőek és az *Ószikék*hez illeszkedően a költő utolsó alkotói periódusában születettek. Az 1848-ban, még Nagyszalontán írott *Rákóczi* és az 1877-ben papírra vetett utolsó ballada, *A kép-mutogatók* között csaknem harminc év telt el, ami nemcsak a költő látásmódjában, hanem kifejezésmódjában is visszatükröződik. A rendezés egyfajta tablónak is szánja a válogatást a magyar történelem vérzivataros századairól. A *Zách Klára* témáját az az 1330-as merénylet és az azt követő véres bosszú adja, mely Károly Róbert és családja ellen irányult, és melynek következtében a lázadó Zách Felicián „minden nemzetségét” kiirtották. A *Híd-avatás* pedig a Margit híd 1876-os ceremóniáját követő öngyilkossági hullámot vizionálja. A két esemény között csaknem ötszázötven év telt el. Az előadásnak ezt kell térben és időben átölelnie.

A fogódzót a balladákban szereplő nők adják. Azok, akik harcolnak, akik hűségesek, akik elengedik kedvesüket és elpusztulnak a bánatban, akik szeretnek és szeretve vannak, akik bűnöznek vagy bűnre sarkallnak, akik esendők, akik bátrak, akik szenvedélyesek, akik maguk irányítják a sorsukat, akik végzetüknek kiszolgáltatottak, akik vesztenek, akik bűnhődnek, akik legyőzik az akadályokat.

A rendezés a balladák történetében fellelhető időrendiséget követi, és megcélozza ezeknek a női sorsoknak, tulajdonságoknak a megragadását is. Az epikában ily módon megszólal a líra, a történet mögött megjelenik az érzelem. Valahogy úgy, mint amikor az asszonyok összejönnek a fonóban vagy a csűrben, és munka közben saját életükből megosztanak egy-egy meghatározó epizódot. A többiek csak figyelnek, de ha elakad a mesélő, továbbsegítik a nehézségen, hogy aztán a sajátjukat hasonló figyelem és rácsodálkozás övezzé. Így van ez most is, csak Szilágyi egy képzeletbeli kertbe helyezi el a négy (meny)asszonyt, hogy a

Arany – Bálint András estje (fotó: Brozsek Niki)

nyugagyakból életre kelve vágjanak neki a történelmi utazásnak. Segíti ezt az a zenei aláfestés, melyet a színpad hátsó részében játszó *Kertész Endre* ad.

Márkus Sándor jóvoltából egy időtlen, a szürreáliák világába emelő látvány készült, halak sokaságából összeálló fával, játékos és nagyon is valóságos kellekekkel, a szépséget és a bűnt egyaránt felmutatni tudó fényekkel. És négy, hófehér menyasszonyi ruhába öltözött, fátlyolt viselő nővel, akiknek ünnepélyességét és különös rendezettségét fokozatosan tépázza az idő.

A költői magaslatokat a rendezés a mindennapok szintjére húzza azokkal a szerszámokkal (metszőollóval, lombseprűvel, fűlázítóval, öntözőkannával), melyek az asszonytörténeteket a kerti munkavégzésben oldják fel. Aztán ezek az eszközök egy újabb csavarral bekerülnek a mesébe, és harci pajzsként vagy kardként funkcionálnak. Ez a ki-be játék a kezdetekkor inkább a szöveg ellen hat, semmint hozzátenne a történetekhez. De ugyanígy játszik egy szemünk láttára felfújódó, majd a történet adott pontján leeresztett amőbaszerű óriásbáb vagy halat formáló luftballon. A szándékolt rendezői célból csupán a jó geg jut el a nézőhöz, a többi balladai homály. Idő kell a jelrendszer elfogadásához és ahhoz, hogy egymást kiegészítő párba kerüljön a kellék és a szöveg.

A négy színésznőt azonban nem zökkenti ki semmi. Az első mozdulatuktól az utolsóig koncentrált és revelatív a játékuk. Különböző és együtt is kis sorstragédiákat élnek meg, felfedve Arany szövegeinek zeneiségét, szépségét, drámaiságát, humorát. Gond nélkül lépnek át a dialógusokból a monológokba, játszanak férfit és nőt, narrálnak vagy beszélnek mozdulatlanságukkal.

Ahogy *Kováts Adél* Ágnes asszonyként leveszi fejről a fátlyat és véres lepelként mindhiába mossa, miközben az „Oh! irgalom atyja,

ne hagyj el!” refrént a pokoljárás megannyi hangján szólaltatja meg, az a ritka színházi pillanatok egyike. *Lovas Rozi* ha kell fuvolázik, ha kell hetyke ifjúként eljuttassa a hódítót. Széles skálán mozgó alakításának csúcspontja az a feszengő mozdulat, ahogy a fejére préseli az apáca fejedőt *A honvéd özvegyében*. Igazi tragédiaként játssza el a ballada mottóját – ami egyébként a *Hamlet* első felvonásának második színében hangzik el –, azt a bizonyos „Gyarlóság, asszony a neved!” kezdetűt. *Józsa Bettina e. h.* sudár lény magában hordja az elhagyott vagy idejekorán kedvesüket elvesztett arák szomorúságát. Menyasszonyi csokra eldobásakor elhisszük, hogy az igazi boldogság már soha nem adatik meg neki. *Sodró Eliza* kacér humora kikéredzkedik minden drámai szituációban, játsszon akár női karaktert, akár Szondi-apródot. A *Rozgonyiné*ban pedig igazi iron ladyként indul a csatába úszósapkában és -ruhában, de játékának színpompáját nem az öltözéke, hanem harcias tekintete és mindenre elszánt szavai jelentik.

A négy színész időről-időre festői képeket formáz, melyekkel asszonyi egy húron pendülésüket hangsúlyozzák. Kecses mozdulatokkal csengetik össze poharaikat, hófehér napernyőiket a versek lüktetésére nyitják ki és csukják össze, hogy ez a vizuális élmény a *Híd-avatás* véget érni nem akaró haláltáncában teljesedjék ki.

Zách Klára balladájával indul a *SzínArany* és a zárókép is az övé. Egy eljátszott és egy énekelt ballada adja a keretet. Mint egy keserves, úgy sír a színésznők éneke. „Rossz idők érünk, / Rossz csillagok járnak. / Isten ója nagy csapástól / Mi magyar hazánkat!” Szívbemarkolóan szomorú. Minden bizalommal Arany János is nagyon szeretné hallgatni.

Sodró Eliza, Kovács Adel, Lovas Rozsi és Józsa Bettina e, h
a Szímarany című előadásban - Radnóti Színház. (fotó: Domólkó Dániel)

